

Вікторія Михайлівна КАСІЛОВА,

приват – доцент кафедри історії України
ПНПУ імені К. Д. Ушинського

ЖІНКА В ПРОЦЕСІ УКРАЇНСЬКОГО КУЛЬТУРОТВОРЕННЯ РАНЬНОМОДЕРНОЇ ДОБИ _____

Національно-релігійний рух, який розгорнувся в українських землях в останні десятиріччя XVI - на самому початку XVII стоїття супроводжувався активізацією культурного життя. Українська культура виходить із середньовічних рамок, починає засвоювати культурні здобутки доби Ренесансу і Реформації та продукувати свої.

Характерною рисою розвитку культури в українських землях ранньомодерних часів (середина XVI – XVIII століття) в рефлексії історичних джерел є безумовне переважання чоловічих імен, носії яких спричинилися до розвитку мистецтва, освіти, наукових знань, були видатними інтелектуалами, митцями чи організаторами культурного руху. Ці століття поєднали в собі як періоди піднесення освіти, культури та інтелектуальної думки, так і періоди їх занепаду та кризи, спричинені соціальними та світоглядними революціями. Як і західноєвропейський світ, культурно-духовне життя українського суспільства виразно відчуло на собі вплив ідей Ренесансу, а згодом Бароко. Будучи за своїм змістом суголосними європейським, ці великі світоглядно-культурні епохи в українському варіанті мали специфічні локальні особливості, зокрема й ті, що відображали роль та місце в них жінки.

Так, на думку дослідників європейського Ренесансу, саме його поступ сприяв зменшенню ролі жінки в суспільстві. Цей парадоксальний

висновок ґрунтується на констатації того факту, що в перехідну епоху змінився господарчий статус жінки у зв'язку з зародженням буржуазних відносин та спричиненою ним втратою цінності та важливості домашнього господарства. Тобто епоха, яка зламала фундаментальні цінності Середньовіччя, звільнила особу від його обмежень та регламентацій і яка виправдано визначається в історіографії як період «визволення особистості», несподівано стала добою своєрідного «закріпачення» для жінок.

На відміну від західноєвропейських реалій, ренесансні процеси не потягли за собою погіршення економічного та правового становища жінки в українському суспільстві, а ті виклики, що постали перед українською спільнотою після Люблінської унії 1569 року, яка започаткувала низку дискримінаційних процесів в національно-культурній сфері, сформували суспільний запит на жіночу участь в протидії наступу на православну церкву, національні традиції та цінності. Українські жінки зуміли дати гідну відповідь на ці загрози.

Масштаби, форми та методи їх дій в культурно-національному та освітньому просторі залежали, насамперед, від їх соціального та матеріального становища, яке визначало фінансові ресурси та організаційні можливості. Прості селянки та жительки міст виконували свою місію переважно в межах власної сім'ї, плекаючи культурні традиції, оберігаючи рідну віру, дбаючи про грамотність своїх дітей. Про поширеність грамотності серед простих українців в тому числі і жінок є авторитетне свідчення арабського мандрівника Павла Алеппського, який був буквально враженим рівнем освіченості українського народу : «... ми помітили прегарну рису, що нас дуже дивувала: всі вони, за малим винятком, навіть здебільшого їх жінки та дочки, вміють читати та знають порядок богослужби та церковний спів» [7, с. 25-26]. Ще дужче здивувала диякона Павла з Алеппо освіченість черниць та вихованок Київського

Вознесенського монастиря: «Всі вони вміють читати, знайомі з філософією та логікою» [7, с. 27]. Нагадаємо, що йдеться про ті часи, коли для жінок у нас, як і на Заході, двері до системи шкільної та колегіальної освіти були щільно зачинені, та попри це, не тільки впливові та заможні, а й простолюдинки знаходили можливість отримати хоча б початкову освіту. Свої освітні потреби жінки задовольняли за рахунок домашньої освіти, навчання у мандрівних вчителів чи при монастирях.

Значно ширшими були можливості долучення до культурно-духовного життя та освітніх процесів у представниць вищих суспільних верств. Показово, що свої матеріальні та фінансові ресурси вони спрямовували не на примноження капіталу родин своїх чоловіків, що було типовим для Заходу епохи первісного накопичення капіталу, а на підтримку церкви, культури, шкільництва та просвітництва. Тогочасні джерела досить рясно усяяні прикладами активної участі жінок у розбудові національної школи, піднесенні суспільного престижу освіти. Так Гальшка Острозька – племінниця Костянтина Острозького, у своєму заповіті, складеному 16 березня 1579 року у Турові, зазначила, що вона передає значну суму коштів на матеріальну підтримку Острозької академії, на шпиталь та монастир Святого Спаса недалеко Луцька [2, с. 282]. Перелік закладів, до яких княгиня Острозька спрямовувала свої гроші, був типовим для благодійників і благодійниць того часу і відображав як їх християнські чесноти, так і щире вболівання за стан духовності, культури, освіти і бажання прислужитися на їх користь.

Характерною є і історія Київської братської школи. Відновити братську школу на Подолі, що згоріла, за власний кошт взялася Гальшка Гулевичівна-Лозка, представниця однієї із найзаможніших родин Києва. Вона була освіченою жінкою, добре усвідомлювала значення освіти і прагнула залучити до неї український загал. Її внесок на відбудову братської школи не обмежився чималою грошовою сумою. Окрім грошей,

15 жовтня 1615 року у присутності багатьох почесних свідків Гальшка Гулевичівна урочисто вписала в київську міську книгу свою дарчу, за якою земля у Києві на Подолі, яку вона отримала у спадщину, переходила у власність «братства духовних і світських православних». За її розпорядженням на цій землі слід було побудувати православний монастир, будинок для іноземних паломників та «школу дітям, як шляхетським, так і міщанським» [6, с. 151]. Незабаром відновлена на цих землях братська школа започаткувала знамениту національну освітню інституцію - Києво-Могилянську академію.

Олена Горностаєва з родини Чорторійських була фундаторкою Пересопницького монастиря (1596 р.), де збереглося знамените Пересопницьке Євангеліє. Вона склала для нього гуртожитний статут і влаштувала при монастирі шпиталь для убогих та недужих, а також школу для селянських дітей. Її сестра Софія відкрила друкарню у своєму маєтку в м. Рахманові, де друкувались перекладені нею з грецької мови на українську книги Святого письма - євангельські та апостольські [4, с. 64].

Ганна Гойська заснувала Почаївський монастир, де була друкарня, а Раїна Ярмолинська заснувала монастир у своєму маєтку - Загаєцький [5, с. 122].

Раїна Могилянка (княгиня Вишневецька) стала фундаторкою багатьох монастирів в Україні, як Прилуцький-Густинський, Ладинський, Лубенський-Мгарський та Скит Манявський у Галичині, а саме монастирі були осередками національної культури та освіти [1, с. 41]. Наведені вище приклади були не виключенням, а нормою тогочасного життя.

З часу виходу на історичну арену в якості виразника українських національних інтересів нової соціальної сили – козацтва, дещо трансформувалася, але не була втрачена роль жінки в освітньому та культурному житті. Звісно, що поширення військового устрою та мілітаризація державного ладу не сприяли розвитку жіночих прав і свобод.

Незважаючи на традиційно сильний вплив у суспільному та сімейному житті, жінки були практично виключені з політичної та науково-освітньої діяльності. Вони не мали права обіймати посади в козацькій адміністрації, бути учасниками козацьких рад, мати офіційні статуси в установах освіти. Проте це не виключало їх участі в громадських справах, опікуванні церковним життям, а опосередковано вони мали вплив і на важливі державні рішення. Досить згадати приклад дружини гетьмана Богдана Хмельницького Ганни Золотаренко, яка користувалася загальною повагою та авторитетом серед старшин, справляла позитивний вплив на гетьмана, була його розумною порадицею та помічницею. Ганна Золотаренко багато займалася громадськими справами, опікувалася церквою, дбала про облаштування резиденції Хмельницького, запровадила в ній досконалі порядки, брала участь в дипломатичних переговорах, разом з гетьманом приймала послів тощо. Збереглися навіть кілька універсалів за її підписом, вони здебільшого торкалися церковних справ [6, с. 151].

Формальне виключення жінок з державно-політичної та освітньо-культурної сфер примушувало їх шукати прихованих форм впливу на суспільство. Можливість зробити кар'єру і задовольнити амбіції жінці надавала християнська церква. Постригшись у черниці і вступивши до монастиря, жінка отримувала певний соціальний статус, незалежний від чоловіка, і могла здійматися щаблями «службової драбини». Так робили українські «гетьманші» та «полковниці», що пережили своїх чоловіків, так вчинила і мати І. Мазепи Марія-Магдалина Мокієвська, після смерті свого чоловіка вступивши до Києво-Печерського Вознесенського монастиря, де згодом стала ігуменею. Ця владна, розумна, освічена жінка до самої смерті мала великий вплив на сина, очевидно, саме вона привила освітні і культурні цінності майбутньому гетьману України, який увійшов в історію як один із найвидатніших будівничих її культури та освіти, найщедріших

меценатів, інтелектуалів, ім'ям якого осяяна ціла епоха культурного піднесення, що дістала назву «мазепинське бароко».

Враховуючи той вплив, який мала українська жінка в сім'ї та у процесі виховання дітей, в тому числі і синів, можна сказати, що вона сприяла створенню авторитету вченості та освіченості. Величезний вплив мала жінка і на розвиток українського мистецтва, в якому виявилась спільність чоловічого і жіночого світобачення. Це зумовлювалось тим, що і хлопчики і дівчатка виховувалися у практично рівних умовах. Паритетність культури знайшла яскраве відображення в українському бароко. Як написав А. Кравченко: «сліди вільного, повноправного жіноцтва знайдемо скрізь в українській культурі, яка дає унікальний для європейської цивілізації зразок неспотвореного пропорційного розвитку чоловічої та жіночої лінії» [3, с. 231].

Отже, меценатська та благодійницька діяльність жінок на користь православної церкви та шкіл була досить поширеною серед шляхти, магнатських родів, в козацькому старшинському середовищі і саме ця діяльність дає підставу вважати українських жінок ранньомодерної доби повноправними і талановитими творцями культурно-освітнього простору нашої батьківщини.

ЛІТЕРАТУРА

1. Козуля О. Жінки в історії України / О. Козуля. – К. : Укр. Центр духовної культури, 1993. – 256 с.
2. Кравець В. П. Історія гендерної педагогіки / В. П. Кравець. – Тернопіль: Джура, 2005. – 440 с.
3. Кравченко А. Козацька наречена // Запорозці: до історії козацької культури / А. Кравченко. – К. : Мистецтво, 1993. – С. 214-231.

4. Кривоший О. П. Роль жінок у суспільному житті України / О. П. Кривоший // Жіночі студії в Україні: Жінка в історії та сьогодні / за загальн. ред. Л. О. Смоляр. – Одеса : Астропринт, 1999. – С. 60-73.
5. Луговий О. Визначне жіноцтво України: Історичні життєписи / О. Луговий. - К. : Дніпро, 1999. – 267 с.
6. Мицик Ю. А. Як козаки воювали: Історичні розповіді про запорізьких козаків / Ю. А. Мицик, С. М. Плохій, І. С. Стороженко. – 2-ге вид. – Дніпропетровськ : Січ, 1991. – 302 с.
7. Халєбський П. Україна – земля козаків: Подорожній щоденник / П. Халєбський / упоряд. М. О. Рябий. – К. : Ярославів Вал, 2009. – 293 с.